

SPİNOZA VE LEİBNİZ METAFİZİKLERİNDE TÖZ KAVRAMI

Ufuk Özen BAYKENT¹

ÖZ

Töz, felsefe tarihinde Antikçağ'dan bu yana sorgulanan bir kavram olmuştur. Şeylerin altında yatanı, onlara zemin olanı ifade eden bu kavram, belli türdeki varlıklar olarak tüm fenomenlerin gerisinde bulunan dayanak şeklinde açıklanmaya çalışılmıştır. Felsefe tarihinde, farklı filozoflar bu kavrama farklı yorumlar getirmekle birlikte, Spinoza'nın ve Leibniz'in metafiziklerinde temel olmuştur. Spinoza tek bir tözün varlığını ve onun da Tanrı olduğunu iddia ederken, Leibniz ise tözü monad kavramı ile ilişkilendirmiştir. Bu çalışma, töz kavramının Spinoza ve Leibniz metafiziğinde nasıl karşılık bulduğunu ve bu kavramsallaştırmanın yol açtığı problemleri ele almayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Spinoza, Leibniz, Töz, Metafizik

Özen Baykent, Ufuk. "Spinoza ve Leibniz Metafiziklerinde Töz Kavramı". *ulakbilge* 5. 11 (2017): 751-766

Özen Baykent, U. (2017). Spinoza ve Leibniz Metafiziklerinde Töz Kavramı. *ulakbilge*, 5 (11), s.751-766.

¹ Dr., Uludağ Üniversitesi, İngiliz Dili Eğitimi A.B.D., ufukozen(at)uludag.edu.tr

THE CONCEPT OF SUBSTANCE IN THE METAPHYSICS OF SPINOZA AND LEIBNIZ

ABSTRACT

Substance has been a concept of investigation in the history of philosophy until Antiquity. This concept suggesting something that lies beneath the things and that is the ground for all things, has been explained as certain types of being which provide basis for all phenomena. Apart from the various arguments about the concept of substance put forward by many philosophers in the history of philosophy, the arguments proposed by Spinoza and Leibniz about the concept sit at the heart of their metaphysics. On one hand, Spinoza argued that there is only one substance which is God, while on the other hand, Leibniz asserted that substance is monad. The present study aims to explore the concept of substance as discussed in the metaphysics of Spinoza and Leibniz and the problems evoked by their conceptualisations.

Key Words: Spinoza, Leibniz, Substance, Metaphysics

Giriş

Tözün ne olduğunu betimlemeye başlamadan önce bu kavramın varlık felsefesi içinde hangi noktadan ortaya çıktığını belirtmekte fayda olacaktır. Bilimden farklı bir biçimde varlığı bir bütün olarak ele alan felsefe, varlığı varlık yapan ilkeleri bulmaya çalışmıştır. Bu süreç içerisinde “varlık vardır” diyenler de farklı varlık kuramlarına sahip olabilmişlerdir. Varlık kavramının genel bir bakış açısıyla üç farklı anlamda ele alındığı görülebilir. İlk anlama bakıldığında, varlığın yalnızca düşüncede var olan değil aynı zamanda gerçek dünyada da var olan olduğu belirtilir. İkinci anlamda, varlığın ideal varlık ve gerçek varlık olarak ikiye ayrılarak incelendiği görülür. Üçüncü anlam, Aristoteles ile temellenen bir yaklaşımdır. Bu anlamda varlık “şu” veya “bu” diye gösterilebilen tekil tözlerdir (Çüçen, 2007: 206, 207).

Bu çalışmada, varlık felsefesi içerisinde varlığın ne olduğu tartışmalarında yer alan ve sistematik olarak Aristoteles tarafından ele alınan töz kavramı, Spinoza ve Leibniz metafiziklerinde yüklendiği farklı anlamları, içerikleri ve yol açtıkları problemler açılarından incelenecektir. İlk olarak, töz kavramı, genel bir bakış açısı ile ele alınacaktır. Daha sonraki bölümlerde sırasıyla Spinoza’nın ve Leibniz’in töz söylemleri açılacaktır.

Töz: Genel bir Bakış

Felsefe açısından töz kavramının iki şekilde sınıflandırılabilceğini belirtmek doğru olacaktır (Robinson, 2004). Bu sınıflandırmanın ilki genel olan bir tanımlamayı temel alır. (generic) Yunanca “ousia”, Latince “substantia” terimleriyle karşılanan töz “şeylerin altında yatan veya şeylere zemin olan” anlamına gelir. Bu anlamda töz, en temel ve asıl olan gerçek varlıktır. Bir başka deyişle “tüm fenomenlerin gerisinde bulunan temel, dayanak” tözdür (Cevizci, 1996: 507). Bu sınıflandırma çerçevesinde bir atomcu için töz atomdur çünkü atom her şeyin ondan oluştuğu en temel şeydir. Hume’a göre töz izlenimler ve idelerdir. Platon’a göre “formlar” tözdür çünkü her şey varlığını formlardan alır. Realist felsefe bu anlamdaki tözün varlığını kabul eder. Mantıksal pozitivizm ve Pragmatizme göre ontolojik olarak temel olanlar ile ilgili gerçeklik yoktur, bu nedenle hiçbir şey nesnel olarak töz değildir.

Felsefe açısından töz kavramının ikinci tip sınıflandırılması daha spesifikidir. Bu yaklaşıma göre tözler belirli türdeki temel varlıklardır. Bu anlamda bakıldığında Hume’un izlenimleri ve ideleri her ne kadar onun dünyasını oluşturan yapı taşları olsalar da töz değildirler. Bu kullanım şu soruya yönlendirir: temel varlıklar tözler midir? Tözün bu şekilde algılanışı bireysel şey veya nesnelerin sezgisel

kavramından kaynaklanır ve bu nitelikler ve olaylar ile zıtlık gösterir. Bu tartışma nesne fikrinden ne anlaşıldığına bağlıdır. Nesne kavramının teorik olarak ilk telaffuz edilişi Aristoteles'in Kategoriler'indedir. Aristoteles burada bir ayırım yapar: bireysel nesneler ve bu nesnelerin sahip olduğu çeşitli özellikler. Aristoteles şu kategorileri belirtir: töz, nicelik, nitelik, bağıntı, yer, zaman, durum, sahip olma, etkinlik, edilginlik (Kategoriler, 1b25). Bireysel tözler, diğer kategorilerdeki özelliklerin öznelidirler; bu özellikleri kazanıp kaybedebilirler. Töz dışındaki diğer kategorilerden rastlantı diye söz edilmesi de mümkündür. Bir öznenin farklı yüklem alması gibi tözde rastlantısal değişiklikler yaşamasına rağmen varlığını sürdürür (Hartman, 1976: 546).

Aristoteles'e göre töz dışındaki kategoriler varlığın basit dalları ve görüntüleridir. Onlar bağımsız olarak varolamazken töz bağımsız olarak varolabilir. Ama bu türlerin diğerlerinden bağımsız olabilecekleri anlamına gelmez. Nitelsiz bir töz olmadığı gibi, tözsüz bir niteliğin olması da mümkün değildir. Töz, bütünsel bir varlıktır ve onu oluşturan diğer kategorilerle bir bütün olarak ve tek başına varolabilirler. Aristoteles'i nitelik ve töz arasında bir ayırıma iten "değişme" olgusudur. Bir nitelik değişmez, başka bir şey olamaz. Ama yerini bir başka niteliğe bırakabilir (Ross, 1999).

Aristoteles tarafından öne sürülen bir başka ayırım daha vardır: bireysel nesneler ve bireysel nesnelerin türleri. Bu nedenle aslında tözle ilgili tartışmalar bireylerle ve bu bireylerin belirli türlerine işaret eden tümel kavramlarla ilgili tartışmalardır. Kategoriler'de bu ayırım "1. dereceden töz" ve "2. dereceden töz" terimleriyle belirtilir. Dolayısıyla, bireysel bir köpek olan "Fido" 1. dereceden tözdür ama "köpek" veya "köpeklik" 2. dereceden tözdür ya da tözsel bir türdür.

Bu ayırımın her kolu ortaya farklı meseleler çıkarır. "Töz türleri" sorgulandığında şu net soru ile karşılaşılır: "Bir şeyi o türden yapan şey nedir?" (örneğin köpek olmanın içerisinde neler vardır?) Bu tözsel türlerin özü ile ilgili bir sorudur. Bireyler sorgulandığında ise şu paralel soru çıkar karşımıza: "O tikel bireyi, o belirtilen türden yapan nedir?" (örneğin bir köpeğin Fido olması ve Fido olarak kalmaya devam etmesinin içerisinde ne vardır?) Bu ikinci soru bireysel özlerle ilgili bir sorudur fakat Aristoteles'in ilgilendiği burada belirtilen ilk sorudur. Tözler ve türler arasındaki bu bağlantı daha bilimsel ama daha az felsefi bir terimin kullanılmasına yol açar. Bu tözlerin "ne türden maddeler" olduğu ile ilgili bir kavramlaştırmadır. Bunlar bireysel nesne ya da bireysel nesne türleri değildir. Bu kullanıma örnek olarak hidrojen, granit veya bakır gibi şeyler verilebilir.

Modern Avrupa’da felsefe, töz kavramının varyasyonlarının hızla artışı ve egemen olan Aristoteles metafiziğinin ve biliminin yerine koyulabilecek yeni güvenilir bir sistem arayışları ile başlamıştır. Descartes’ın metafizik teorisine göre gerçeklik üç tözden meydana gelir. Bunlardan birincisi, ezeli-ebedi ve sonsuz töz olan Tanrı’dır. Diğer iki töz, yaratılmış sonlu tözlerdir. Bunlardan birincisi tinseldir, bireyin maddi olmayan ruhudur. Düşünme ve düşüncelere sahip değildir. Tinsel töz yer kaplamaz, elle tutulmaz, bölünemez. İkincisi, cisimler yani maddi nesnelerdir. Fiziksel ve cisimsel olan bu töz, yer kaplar; belli bir zaman ve mekânda var olur. Varolan diğer her şey, bunların bir örneğidir. Her düşünce, tinsel tözün, her fiziki nesne, maddi tözün birer örneğidir. Tek yaratıcı töz, Tanrı’dır, diğer iki töz, varolmak için Tanrı’nın yardımına muhtaçtır. Yaratılmış her töz, onu her ne ise o yapan özsel bir özelliğe sahiptir. Tinsel tözün tüm varolma tarzları, düşüncenin çok çeşitli formları olarak sınıflandırılabilir. Maddi tözün varolma tarzları ise maddi bir nesnenin uzamla ilgili ve kapsamsal özellikleri yoluyla betimlenebilir (Cevizci, 2005:163).

Locke, İnsan Anlığı Üzerine bir Deneme adlı eserinde tözden şöyle bahseder: “Töz adını verdiğimiz ide, varolduğunu gördüğümüz ve kendilerini taşıyan bir şey olmadan varolabileceklerine inanmadığımız nitelikleri taşıdığı varsayılan ve bilinmeyen bir şey olup, bu taşıyıcılık ve dayanaklılık niteliğini imlemek üzere ona töz diyoruz” (Kitap 2, XXIII, 2). Bu bölümde tözün basit ideleri meydana getirebilen niteliklere bir dayanak oluşturduğu ve bu dayanağın ne olduğunun bilinmeyeceği belirtilmiştir. Locke gerçekliği oluşturan tözler bilinmese de onların basit idelere dayanak oldukları varsayıldıklarına göre hangi genel tözlerin varoluşundan söz edilmesi gerektiğini düşünmüştür. Bu noktada tözleri iki türe ayırmıştır: maddi/fiziki tözler ve zihinsel tözler. Maddi tözler şekil, büyüklük, katılık, renk gibi niteliklerin gerisinde dayanak olan tözlerdir. Zihinsel tözler ise düşünme, korkma, akıl yürütme gibi faaliyetlerin temelinde olan tözlerdir.

Hume’a göre töz basit idelerin imgelem tarafından birleştirilmesi ile oluşturulur ve insanların birbirlerine bahsederken kullandığı belli adlarla anılırlar. Töz ya kendini oluşturan tikel niteliklerin ilintili olduğu “bilinmeyen bir şey”dir ya da bu bir “uydurma”dır ve bu nitelikler bitişiklik ve nedensellik ilişkileri sayesinde sıkı sıkıya bir aradadırlar. Hume bunun için altın örneğini verir. Altın düşüncemizde sarı renk veya ağırlık gibi niteliklere sahip olabilir ve bu niteliklere daha sonra çözünebilirlik de eklenir. Bu yeni nitelikte sanki daha ilk baştan varmış ve töze ait bir parçaymış gibi kabul edilir. Yeni niteliklerin girişine izin verilmesi ve diğer niteliklerle eşit bir biçimde kabul ediliyor olması karmaşık düşüncelerin en önemli parçası olan birlik ilkesi sayesinde olmaktadır.

Töz kelimesinin tözsel kelimesinin kullanımında ortaya çıkan çağrışımsal anlamı “dayanıklılık” ve “süreklilik”tir. Olaylar, Hume’un izlenimleri veya ideleri bu anlamda tözsel değildirler çünkü kısa sürelidirler. Atom, maddelerin temel türleri, tanrılar veya soyut varlıklar (Platoncu formlar ya da sayılar) yok edilemez ve sonsuz olmaları noktasında tözsel olarak düşünülebilir. Dünya var olduğu sürece onlar da var olur, hatta tanrılar ya da Tanrı daha uzun süre var olabilir.

Özetle felsefî töz kavramına katkıda bulunan en az altı ortak fikirden söz edebiliriz:

1-Tözler ontolojik olarak temeldir- tözler her şeyin onlardan oluştuğu veya metafiziksel olarak onlara dayandığı şeylerdir.

2-En azından diğer şeylere kıyasla oldukça bağımsız ve dayanıklıdırlar.

3-Yüklem alabilen öznelerin modeli ve özelliklerin taşıyıcısıdırlar.

4-En azından daha gündelik (ordinary) türden olan tözler değişime tabiidir.

5-Nesneler ya da nesne türleri olarak sınıflandırılan şeyler tarafından simgelenirler.

6-Madde türleri tarafından simgelenirler.

Töz ile ilgili sayılabilecek yedinci bir fikir Kantçı gelenek tarafından eklenmiştir:

7-Tözler zaman-mekan çerçevemize bütünlük veren dayanıklı tikellerdir ve onların bireyselleştirilmesi ve yeniden tanımlanması kendimizi o çerçeve içerisine yerleştirmemizi sağlayacaktır.

Bir diğer fikir ise şu ana kadar ki tartışma içerisinde yer almayan töz ve teleoloji arasındaki bağlantıyla ilgilidir.

8-Belirli bir sistem içerisindeki tözler o sistemin ereksel ve hedefsel çerçevesi açısından çok önemlidir. Önemli olması şu anlama gelir: diğer şeyler ya onları oluşturmak için ya da onlara işlemler gerçekleştirebilecekleri bir bağlam sağlamak için vardılar.

Yani töz “başka her şeyin varoluşu bakımından kendisine bağlı olduğu, fakat kendisinin varoluşu açısından başka hiçbir şeye ihtiyaç duymadığı varlık”tır (Cevizci, 1996: 507).

Spinoza ve Sonsuz Töz olarak Tanrı

Dünyayı rasyonel açıklamalarla aydınlatma girişiminde olan spekülâtif metafizikçiler her zaman çokluğu, birliğe indirme eğiliminde olmuştur. Sonlu şeylerin varlığını ve doğasını, nihai ve tek bir nedensel faktör ile açıklamaya yeltenmişlerdir. Spinoza'nın felsefesine bakıldığında deneyimlenen pek çok varlığın sonsuz tek bir töz olan Tanrı veya Doğa dediği şeyler nedensellik çerçevesinde açıklamaya çalıştığı görülmektedir. Spinoza için sadece tek bir töz vardır: o da Tanrı ya da Doğa'dır. Burada Spinoza'nın Tanrı ile kastettiği tüm evren ve evrendeki her şeydir. Bizler bir bütünün parçalarıyız ve o bütün ise Tanrı'dır. Varolan her şeyin Tanrı olduğu argümanı Etika'nın ilk on beş önermesinde karşımıza çıkmaktadır. "Cevher deyince, kendi kendine mevcut olan ve kendi kendisiyle tasavvur olunan yani mefhumu diğer bir şeyin mefhumu olmaksızın teşekkül edebilen şeyi anlıyorum." (Etika, 1, 3. Tanım). Sadece kendisi yoluyla bilinen bir şeyin dışsal bir nedeni olamaz. Bu açıdan Spinoza'nın tözü, kendisinin nedenidir. Herhangi dışsal bir nedene ihtiyaç duymaksızın kendisi sayesinde açıklanır. Bu tanıma bakılacak olursa töz tamamen bağımsızdır; ne varlığı ne de sıfatları açısından başka bir dışsal nedene dayanmaz. Özü, varlığını içerir. "Özü varlığı kuşatan, başka deyişle tabiatı ancak var olarak tasarlanabilecek olan şeye, kendi kendisinin nedeni (causam sui) diyorum." (Etika, Tanrı Hakkında, Tanım I).

Sonsuz büyüklükte olan bir nesne örneği ele alınacak olursa böyle bir nesnenin varlığı tüm boşluğu kaplayacak olduğundan başka herhangi bir şeye yer kalmayacaktır. Dördüncü tanım ise öz sıfat tanımıdır. Öz sıfat bir tözün özünü oluşturur. İnsanların anlayabileceği öz sıfatlar sadece düşünce ve yer kaplamadır. Öz sıfatları olmayan bir nesne varolamaz. Altıncı tanım ise Tanrı'yı sonsuz bir töz olarak betimlemektedir. Yani Tanrı sonsuz öz sıfatları olan bir nesnedir. Beşinci önermesinde Spinoza aynı öz sıfatları sahip olan iki veya daha fazla töz olamayacağını iddia eder. Çünkü öz sıfatları tözlerin özlerini oluştururlar ve bu nedenle iki ya da daha fazla tözün aynı öz sıfatları sahip olması onların aynı öze sahip olması anlamına gelecektir; bu da onların aynı şeyler olduğunu söylemenin bir başka şeklidir (Jones, 1969).

Töz sonlu olsaydı, kendisi ile aynı doğaya sahip yani, aynı niteliği taşıyan bir başka töz ile sınırlanmış olacaktı. Fakat aynı niteliği taşıyan iki veya daha çok töz olamaz. Çünkü eğer iki ve daha fazla töz olsaydı, farklı sıfatları sahip olmaları gerekirdi. "Cevherde, onun özünü meydana geritmek üzere algıladığımız şeye sıfat (ya da yüklem) diyorum." (Etika, Tanrı Hakkında, Tanım IV). Eğer iki töz aynı sıfatları sahip olsaydı o zaman aynı özü de taşıyor olacaktı. Böyle bu durumda da onların iki tane olduklarını söylememizin bir anlamı olmazdı, çünkü onları

ayırmamız olanaksız olurdu. Aynı niteliğe sahip iki veya daha fazla töz olamayacağı için töz sınırlı ve sonlu olamaz. Töz, sonsuz olmalıdır.

Copleston, böyle bir akıl yürütmenin takip edilmesinin güç olabileceğini belirtir. “Aynı” kelimesinin muğlak bir anlamda kullanılabildiğini belirtir. Ama Spinoza’nın düşüncesi, çoğul tözlerin varlığının bir açıklama yapmayı gerektireceği ve bu açıklamanın da bizi bir nedene göndermede bulunmaya iteceği yönündedir. Oysaki töz herhangi bir dışsal nedenin etkisinin sonucu olamayacak biçimde tanımlanmıştır. Son olarak öyle bir öyle bir varlığa ulaşmalıyız ki bu varlık kendisinin nedeni, kendi kendisinin açıklaması ve sonsuz olmalı. Eğer töz sonlu olsaydı nedensel bir etkinliğin terimi olurdu. Dışsal bir nedenin etkisi altına girebilen bir töz, saf kendisi aracılığıyla anlaşılamaz. Bu da töz tanımı ile çelişir (Copleston, 1994, 216).

Sonsuz tözün aynı zamanda sonsuz sıfat taşıması gerekir. Sonsuz bir varlığın sıfatlarının sonsuzluğu vurgulanmaktadır. Spinoza, bu sonsuz töze Tanrı der. Tanrı şeylerin düzeninde ilk sırada gelmektedir. Her şey Tanrı’dan doğru akar ve Tanrı’ya dayanır (Woolhouse, 1993, 31). “Mutlak olarak sonsuz bir varlığa, yani sonsuz sıfatları olup başsız ve sonsuz (ezeli) özü bu sonsuz sıfatlarında her biriyle ifade edilmiş olan cevhere Tanrı diyorum.” (Etika, Tanrı Hakkında, Tanım VI)

Tanrı sonsuz sıfatların sahibidir ve bu sıfatların da sonsuz özleri vardır. Önerme 12-14 ve 19-20’de, Spinoza bu ilahi tözün bölünemez, biricik ve sonsuz olduğunu belirtir. Tanrı’da varlık ve öz, tek ve aynıdır. Copleston, Spinoza’nın Tanrının varlığını bu ontolojik argüman ile göstermeye çalıştığını belirtir. Tözün kendisi aracılığıyla algılanması onun sıfatlara sahip olması ile birlikte gerçekleşir. Örneğin düşünce ve uzam sıfatlarına sahip olarak vurgulanan töz, uzamsal veya düşünsel bir töz olarak kendisi aracılığıyla algılanabilir. Sonsuz varlık, sonsuz töz, biricik ve bölünemez olan Tanrı betimlemesi geleneksel Tanrı tanımlamasına benzer görünmektedir. Fakat Copleston, Spinoza’nın Tanrı’sının, Skolastiklerinki veya Descartes’ınki ile aynı olmadığını da vurgular. Spinoza ikinci önermede, uzamın, Tanrı’nın sıfatlardan biri olduğunu öne sürer. Tanrı uzamsal bir varlıktır. Bu söylem bile farkı bize göstermektedir (1994, 216). Eğer Tanrı Doğa’dan ayrı olarak ve Tanrıdan başka tözlerin de olduğu düşünülseydi, Tanrı sonsuz olamazdı. Tam tersi bir biçimde Tanrı sonsuz ise başka diğer tözlerden söz edilemez. Sonlu şeyler, Tanrı’nın nedensel etkinliğinden ayrı düşünülemez ve anlaşılamaz. Dolayısıyla Spinoza’nın töz tanımına uyan Tanrı dışında bir töz olamaz.

Copleston’a göre, Spinoza’nın şunu belirtmiştir: Sonlu şeyler Tanrı’nın, yani biricik tözün modifikasyonlarıdır. Tanrı’nın sonsuz sıfatları vardır ve bu

sıfatların her biri de sonsuzdur; bunların ikisi uzam ve düşüncedir. Sonlu zihinler Tanrı'nın düşünce niteliğinin altındaki modlardır. Sonlu kütleler ise Tanrı'nın uzam niteliğinin modlarıdır. Doğa ontolojik olarak Tanrı'dan ayrı değildir. Bunun nedeni ise Tanrı'nın sonsuz olmasıdır. Tüm gerçekliği içinde kapsar (1994, 217). Spinoza'nın sıfatları nasıl tanımladığına bakıldığında kendi aracılığıyla ve kendisinde algılanan şeklinde bir betimleme görürüz. Uzam kendi aracılığıyla ve sadece kendisinde algılanabilirken, hareket böyle değildir. Hareket kavramı, uzam ile birlikte algılanır. Spinoza'nın tözü sadece kendi aracılığıyla değil aynı zamanda kendisinde algılanır (Woolhouse, 1993, 32, 33).

Spinoza sadece tek bir uzamsal töz olduğuna, bunun da tüm uzamsal dünya olduğuna inanmaktadır. Bu, uzamsal olan herşeyin bütünlüğüdür. Eğer uzay maddesel dünyanın sınırlarından öteye gidiyorsa, o zaman fazla olan tüm uzay da bu uzamsal tözün bir bölümüdür. Bu noktada madde ve uzay ayırımı metafizik düzlemde yapılmamaktadır. Bu uzamsal töz fikri, bölünemezliği açısından tektir. Bir bölümü, diğerinden ayrılamaz çünkü her yöne doğru sonsuzdur ve bölümleri de yoktur. Yani kendinden ayrılıp kopabilecek parçalara sahip değildir. Onun içinde bölümler yapabiliriz ama onu bölemeyiz (Bennett, 1996, 66).

Bennett, Spinoza'nın örneğin bir çakıl taşı gibi, sıradan sonlu kütleler için nasıl bir statü tayin ettiğini de sorgular. Çakıl taşı tözün bir modudur, bir şeyin modu demek onun bir özelliği veya niteliği demektir. Mod, tümel bir özellik olarak düşünülmemelidir, tikel bir özellik örneği olarak görülmelidir. Allık bir moddur. Bir yüzün al olması onun üzerinde belli bir şekilde kırmızılık olmasıdır. Bu noktada elimizde bir yüz ve allık olarak iki farklı şey yoktur. Elimizde tek bir şey: al bir yüz vardır. Bu sebeple allık şeklinde bir maddeden söz edilemez. Bu sadece allıkmanın bir örneğidir (1996, 67).

Curley, Spinoza'ya göre bir çakıl taşı ve uzamsal dünya arasındaki ilişkinin, allık ve yüz arasındaki ilişki ile aynı olduğunu düşünmenin bir hata olduğunu belirtir. Curley 17. Yüzyıl felsefesinde mod kelimesinin iki farklı anlamda kullanıldığını belirtir. Mod hem bir nitelik olarak sınıflandırılan bir şey için hem de kendinden başka bir şeye bağımlı olan anlamında kullanılmıştır. Curley, Spinoza'nın mod kelimesini ikinci anlamıyla, bağımlı bir madde anlamında kullanıldığını ifade eder. Töz bağımsızken, mod bağımlıdır (Curley, 1969, 36-43).

Spinoza'nın ortaya koyduğu sıfat tanımı iki farklı ekol tarafından farklı biçimlerde yorumlanmıştır: Nesnel yorum ve öznel yorum. Fakat her iki yorumun da peşine düştüğü sıfat ve töz arasındaki ilişkinin nasıllığıdır. Nesnel yorum, sıfatlar arasındaki ayırımın gerçek bir ayırım olduğu, sıfatlar çokluğunun bulunduğu ve sadece kavramsal bir ayırım olamayacağıdır. Bu görüş, onuncu önermeyi ele alarak,

sıfatların birbirinden ayrı olarak algılanabilmesi durumunun, onların gerçekten ayrı olduklarını gösterdiğini vurgular. Bu yorumun karşılaştığı bir sorun Hume tarafından da ortaya koyulmuştur: eğer sıfatlar birbirlerinden gerçekten ayrı ise, bu durum, bizi, onların tözden de ayrı olabilecekleri sonucuna yönlendirebilir. İkinci ekolün öznel yorumu, sıfatlar arasındaki ve sıfat ve töz arasındaki ayırımın gerçek bir ayırım değil, kavramsal bir ayırım olduğu yönündedir (Lennon, 2005, 19, 20). Gueroult öznel yoruma karşı iki argüman ortaya koyar. İlk olarak, eğer sıfatlar sadece kavramsal olarak birbirlerinden ayrılıyorlarsa, bu onların zihne bağlı oldukları bir durumu doğurur. Sıfatların zihne bağlı olmaları ise zihnin, düşünce sıfatından önce gelmesini doğuracaktır. Fakat hiçbir mod, modu olduğu şeyden önce gelemez. Gueroult'un ikinci argümanı ise şöyledir: eğer sıfatlar kavramsal olarak ayrı olsaydılar, sadece kavramlar olarak var olurdular (Lennon, 2005: 21).

Spinoza'nın metafiziğinde töz ile ilgili olarak bu noktaya kadar söylenenler doğrultusunda şu özetlemeye ulaşılabilir: Var olan tek şey Tanrı'dır. Eğer Tanrı'nın sonsuz öz niteliği varsa, o zaman Tanrı'nın mümkün olan tüm öz sıfatlara sahip olduğu söylenebilir. Herhangi iki tözün aynı öz sıfatlara sahip olamayacağı kabul edilirse sadece Tanrı varolabilir, çünkü onun sahip olmadığı ve başka bir tözün sahip olabileceği bir öz sıfat kalmamıştır.

Garrett, Spinoza'nın öne sürdüğü Tanrı veya tözün sonsuz sıfatlardan oluştuğu ve her birinin de ezeli ve ebedi özleri gösterdiğini ve zorunlu olarak da varolduğunu fikrinin pek çok yorumcu tarafından ontolojik bir argüman olarak ele alındığını belirtir. Garrett'a göre apriori olması ve Tanrı tanımına dayanıyor olması, bunun ontolojik bir argümana benzemesini sağlayabilir ama yeter neden ilkesinin bir versiyonuna dayanan kozmolojik argümanlara daha yakındır. (2001: 3)

Üçüncü tanımda töz, başka hiçbir şeye ihtiyaç duymayan ve yalnızca kendisi aracılığıyla anlaşılan bir tözdür. Dördüncü aksiyomda belirtilen, bir şeyin sonucunun bilinmesi için onun nedeninin de bilinmesi gerekliliğidir. Bunların doğruluğu kabul edilirse, hiçbir tözün diğerinin nedeni olması mümkün değildir, çünkü bu takdirde sadece kendi aracılığıyla anlaşılamaz. Tüm tözlerin nedeni kendileridir, varlık öze aittir. Bir başka deyişle, zorunlu olarak vardır. Spinoza Tanrı'yı töz olarak tanımladığına göre Tanrı da zorunlu olarak varolmalıdır. Dolayısıyla Tanrı varolduğuna göre ve onun varlığı diğer bir şeyin varlığını engellemektedir ve Varolan tek şey Tanrı'dır. Sonsuz niteliklere sahip olan töz/ Tanrı, zorunlu olarak vardır. Tüm niteliklere sahip olan ikinci bir töz yoktur. Bu sonuç, Spinoza'nın monist töz yaklaşımını göstermektedir (Woolhouse, 1993: 34).

Leibniz ve Monadlar

17. yüzyıl sonlarında Leibniz, Monadoloji ve İlgili Yazılar eserinde, tözü, monad ile karşılaşmıştır. Monad tek olan, parçaları olmayan ve bölünemez demektir. Leibniz'e göre monadlar, varolan temel şeylerdir. Leibniz'in monadlar teorisi, onun döneminde doğa felsefesinde popülerleşen atomlar teorisine alternatif olmuştur. Leibniz'in monadları, atomlardan ayırdığı bir takım noktalar vardır ve en kolay anlaşılır olanı ise şudur: atomlar, daha büyük uzamsal şeylerin kendisinden oluştuğu uzamsal olan en küçük birimlerken, monadların uzamsal olmadığını ve Leibniz'e göre uzayın bir illüzyon olduğunu söyleyebiliriz (Copleston, 1994: 296). Monad, tam bir kavramdır bu nedenle de tüm yüklemeleri taşır. Monad hem tüm özellikleri sergiler hem de gelecekte sergileyebileceği tüm özellikleri gerçekten veya potansiyel olarak taşır. "Basit bir cevherin şimdiki hali önceki halinin doğal bir devamıdır; öyle ki şimdiki zaman gelecekle yüklüdür." (Monadoloji, 22).

Tüm bu özellikler monadın içinde durmaktadır, Yeterli sebep olması durumunda bunlar göz önüne serilirler. Monad tek, basit ve bölünemezdir (Cevizci, 2009, 552). Monad kendine yeterlidir. Monadın özellikleri evrendeki diğer tüm monadlar ile ilişkilerini içermektedir. Tüm özellikleri kendinde taşıyan monad diğer bir monadla bağlantıya girme veya etkilene ihtiyacı hissetmez.

Leibniz'in tözün doğasına dair sezgileri temelde Aristoteles ve onun skolastik takipçilerinden oluşmaktadır. Onlardan tözün neliğine dair bir dizi temel varsayımlar miras almıştır. Rutherford, Leibniz'in töze ilişkin önemli özellikleri şöyle sıralamıştır (1995: 134).

1-Yaratılmış şeylerin arasında sadece töz, bağımsız bir varlığı varlığa sahiptir.

2-Töz bir aktüalitedir veya hareketin esas kaynağıdır.

3-Töz değişim geçirse bile sayısal olarak aynı kalır.

4-Töz gerçek ya da kendiliğinden bir bütünlüktür.

5-Her tözün, onu diğer aktüel veya olası tözlerden ayırmak için yeterli olan bir bireysellik ilkesi vardır.

Nicelik ve şekil açılarından uzam ve farklara sahip olmamalarına rağmen niteliksel olarak birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Sahip oldukları algı ve iştiha dereceleri bakımından farklıdırlar. Her monad, niteliksel ve esas olarak diğer bir monaddan ayrılır (Cevizci, 2009: 553). Buna rağmen evren düzenli ve ahenk içinde bir sistemdir. Sonsuz çeşitlilikte tözler evrenin mükemmel ahengini oluştururlar (556). Her monad kendi içyapısı ve yasasına göre gelişir. Her monad, kendisi için

belirlenmiş seviyede algıyla taçlandırılmıştır ve evrene yani bütün bir sisteme kendince ayna tutar. Monadlar birbirlerinden sahip oldukları algı ve iştihâ dereceleri ile ayrılırlar (Copleston, 1994: 297).

Leibniz'in monadlar teorisinde şu önemli noktayı da belirtmekte fayda vardır. Her töz veya monad kendi etkinliklerinin ilkesi ve kaynağıdır, bu etkinlik ve öz gelişimi için içsel bir eğilimdir. Güç, enerji ve etkinlik tözün özüdür. Töz, edimde bulunabilir ama bu basit bir etkinlik değildir. Aktüel olarak birbirini izleyen etkinliklerin farklı olarak monad kendisi etkinliğin ilkesi veya gücüdür.

Leibniz, Spinoza'ya töz ve sıfatlar arasındaki ilişki açısından bir eleştiri yöneltmiştir. Leibniz, herhangi iki tözün aynı öz sıfatlara sahip olamadığı kabul edilse bile, bir ya da daha fazla öz sıfatları farklı, diğer öz sıfatları aynı olan tözlerin neden varolamayacağına ilişkin bir eleştiridir bu. Descartes ve Spinoza gibi, Leibniz'de felsefesini töz kavramı üzerine oturtur. Descartes üç töz'ün varlığından (Tanrı-zihin-madde) bahsederken, Spinoza için tek töz Tanrı veya Doğa'ydı. Leibniz'e göre "monad"lar adını verdiği sonsuz sayıda töz bulunması gerektirdi.

Descartes için maddenin özü, uzam iken Spinoza'da uzam ve düşünce Tanrı'nın yüklemleridir. Leibniz'e göre uzam töze yüklem olamaz, çokluk içerir ve tözler yığınınına aittir. Uzam tözün bir yüklemi olmaktan çıkarıldığında doğal olarak gerçekte varolan her monadın bir ruh olduğu sonucuna ulaşılabilir. Bu nedenle geriye kalan tek yüklem düşünce olduğu söylenebilir (Russell, 2004: 533).

Leibniz ilahi töz düşüncesinin en azından bir bölümünden tatmin olmamıştır çünkü Tanrı'nın gerçekte varolan tek şey olduğu sınırlanmasına karşı çıkmıştır. Leibniz'e göre Tanrı içinde sadece gerçek dünyayı değil tüm olasılıkları taşımaktadır. Gerçek dünya onun gerçekleştirmeye karar verdiği en büyük olasılıklar koleksiyonudur. Leibniz Tanrı'ya dayanmış olmalarına rağmen yaratılmış tözleri kabul eder. Yaratılmış tözler yaratılmış dünyayı oluştururlar.

Leibniz'in tözleri değişime tabiidir. Bütünlüğü koruyarak değişim durumlarını açıklayacak bir kimlik arayışına girmiştir. Çeşitliliği bir bütün halinde tutabilenin "düşünce" olduğunu belirtir. Düşüncenin "benim" olmasında bir bütünlük vardır. Fakat benim düşüncemin bir başka nesne ile ilgili olması durumu ise çeşitliliği gösterir. Algılamalarım, düşüncelerim değişse de onların hepsi benim düşüncelerimdir. Algılamalarımın ya da düşüncelerimin tamamının olmasa da bir kısmının değişmesindeki neden istek veya arzudur.

Monadların değişim ilkesi Aristoteles'in bireysel tözlerinden farklı bir biçimdedir. Aristoteles'in bireyi bazı özellikleri gereklilikten veya bazı özellikleri de rastlantısal olarak taşırlar. Rastlantısal özellikler zaman içinde edinilebilen ya da kaybedilen ya da hiç sahip olunmamış özelliklerdir. Gerekli özellikler ise zorunlu olarak sahip olduğu ve varolduğu sürece sahip olması gereken özelliklerdir. Leibniz'in monadı - ki bunlar onun yaratılmış veya yaratılmamış bireysel özlere verdiği addır- farklıdır. Aristoteles'e göre bir nesnenin sahip olmak zorunda olduğu özelliklerle varolduğu sürece sahip olduğu özellikler uyuşmakta iken Leibniz için bu durum geçerli değildir. Leibniz'e göre bir nesnenin varlığının sadece bir bölümü için sahip olduğu özellikler onun için gereklidir. Her monad tüm özelliklerini kendi doğası gereği taşır ve herhangi bir açıdan farklılık gösteren bir şey farklı bir varlık olacaktır (Robinson, 2004).

“Her monad evreni kendi tarzıyla yansıtır. Her monad aynı evrenin bir ifadesidir.” (Cevizci, 2005: 197). Bu aynı kasabanın farklı perspektiflerden resmedilişine benzetilir. Hangi bilinç düzeyine sahip olursa olsun her monad tüm monadlar evrenini temsil eder. Her monad penceresiz yani dışarıya kapalı yapılar olduğu için tüm geçmişi ve geleceği kendi yaşamı tarafından kapsar. Eğer onun geçmişi hakkında yeterli bilgiye sahip olsaydık onun başına gelebilecek şeyler hakkında tahmin yürütebilirdik. Ve bunu onun dışındaki hiçbir şeye başvurmadan yapabiliirdik. Öte yandan bir monadın yaşamına bakılarak evrenin geri kalanı hakkında ne söylenebileceği ise o monadın bilinç düzeyine bağlıdır. Çoğu monad o kadar düşük bir bilinç seviyesinde varolur ki yaşamları sadece bir bedenden ibarettir.

Bütün monadlar kendilerine yeter oldukları için hiçbiri diğerini etkileyemez. Ama birbirlerini etkilemeseler de daha önceden kurulmuş modellerle hep ahenkli bir biçimde hareket ederler (Cevizci, 2005). Tüm evren hepsi zamanı en doğru gösteren pek çok sayıda saatler bütünüdür. Çünkü çok yetenekli bir saatçi tarafından yapılmış ve kurulmuşturlar. Bir başka şekliyle mükemmel bir uyum içerisindeki bir senfoni orkestra gibidir. Örneğin ilk kemanların belirli bir anda ne çalacağı geçmişlerinde ne çaldıkları tarafından belirlenir, yani onların ne çalmaları gerektiği geçmişte yazılmıştır. İlk kemanın şu an neyi işaret ettiği geçmişte açıklanmıştır ve bu tüm enstrümanlar için geçerlidir. Her enstrümanın işareti farklı olmasına rağmen tüm bu farklı işaretler uyumlu bir biçimde senfoniye oluşturur. Sonuç olarak her monad başka monadlarla ilişkilidir. Ama bu dışsal bir ilişki değil, aksine özsel bir ilişkidir (Jones, 1969).

Son olarak Leibniz'in anti materyalist monadizmi tartışırken iki prensiple bağlantılandığı söylenebilir: birincisi kişinin kendisini düşünen bir varlık olarak bilincinde olması çeşitlilik içindeki bütünlüğü sunar. İkinci olarak, her doğru

önermede yüklem öznenin içinde kapsanmaktadır. İkinci prensiple bir bakıma uzamsal ve maddesel olmayan bir dünya içerisinde maddi olmayan tinsel tözün kimliğini ve çeşitliliğini açıklamaya çalışmıştır (Ayers, 1998, 8370).

Sonuç

Töz, felsefedeki en kafa karıştıran terimlerden bir olmuştur. Genel olarak Sokratik dönem öncesinde materyalist bir biçimde ele alınan töz kavramı, Platon'da idea olarak açıklanmıştır. Asıl anlamda vurgulanışı Aristoteles ile gerçekleşir. Hatta Aristoteles Metafizik'de "varlığın ne olduğu sorunu aslında tözün ne olduğu sorunudur" diyerek tözü kendi metafiziği içerisinde temel bir yere oturtmuştur. Aristoteles tözü, 'bu kitap', 'bu adam' gibi belli türdeki tikel şeylerle ortaya koymuştur. Aristoteles sonrasında da töz kavramının gerek rasyonalist gerekse empirist pek çok filozof tarafından çok farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Tarihsel perspektifte töz bazen, Aristoteles'in madde olarak adlandırdığı şeyle bir tutulmuştur. Bazen de töz, Locke gibi bir takım filozoflar tarafından altta yatan şey olarak kullanılmıştır.

Bu çalışmada, töz kavramının doğası ve varlığına ilişkin genel bir inceleme sunulmuştur. Çalışmanın ana hedefi Spinoza ve Leibniz'in töz görüşlerini ve bu görüşlerinin felsefe tarihindeki yerini incelemektir. Spinoza'nın monist metafiziğinde, nedensellik çerçevesinde, töz, Tanrı veya Doğa dediği şeydir. Spinoza'ya göre töz, kendi kendisine yeten ve kendisi kendi varoluşunun nedeni olmalıdır. Töz, çok olamaz, tektir. Spinoza'nın tözü başka bir şey tarafından meydana getirilemez. Sonsuz tözün, sonsuz sayıda da sıfatı vardır. Bunların içinden bildiğimiz iki tanesi, uzam ve düşünce'dir. Leibniz'e baktığımızda, töz, monaddir. Bir ve tek olan Monad, varolanların her birine öz belirlenimini kazandırır. Monad madde dışıdır ve parçalanamaz. Tanrı tarafından yaratılmış olan monadlar, yaratılış nedenleri olan evrenin ahengi içindeki, üzerlerine düşen görevi yaparlar. Sonsuz monadın benzerlik gösterdiği nokta, algı ve iştihe sahip olmalarıdır. Monad, algılama eyleminde bulunur ve onun bir algıdan diğer bir algıya geçişini sağlayan ise iştihtir.

Tüm anti-relativist felsefi sistemler, töz kavramını en genel anlamıyla kabul ederler çünkü bu sistemlerde de varlığını kabul bazı temel varlıklar bulunmaktadır. Tamamı olmasa da çoğu filozof tözün daha dar bir anlamını kullanarak çalışmanın mümkün olamayacağı görüşündedir çünkü onlara göre yaşadığımız dünyayı anlamlı kılmak adına dayanıklı tikel veya bireysel bir töz kavramı gereklidir.

KAYNAKLAR

Aristoteles. (1996). *Kategoriler*. çev. Saffet Babür (2. Baskı). İstanbul: İmge Kitapevi Yayınları.

Ayers, Michael. (1998). "Substance" *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. London & New York: Routledge.

Bennett, Jonathan. (1996). "Spinoza's Metaphysics." *The Cambridge Companion to Spinoza*. Ed. Don Garrett. Cambridge: Cambridge University Press.

Cevizci, Ahmet (1996). *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Ekin Yayınları.

Cevizci, Ahmet (2005). *Metafiziğe Giriş*. İstanbul: Paradigma Yayınları.

Cevizci, Ahmet. (2009). *Felsefe Tarihi Thales'ten Baudrillard'a*. İstanbul: Say Yayıncılık.

Copleston, Frederick. (1994). *A History of Philosophy Volume 4 Modern Philosophy: From Descartes to Leibniz*. Doubleday: Image Books.

Curley, Edwin. (1969). *Spinoza's Metaphysics: An Essay in Interpretation*. Harvard University Press.

Çüçen, A.Kadir. (2007). *Felsefeye Giriş*. Bursa: Asa Kitapevi.

Garrett, Don. (2001). "Spinoza's 'Ontological' Argument." *Spinoza Critical Assessments, Volume II Ethics*. Ed. Genevieve Lloys. London and New York. Routledge.

Hartman, Edwin. (1976). "Aristotle on the Identity of Substance and Essence." *The Philosophical Review*. LXXXV, 4.

Hume, David (1997). *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*. çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınevi.

Jones, W.T. (1969). *A History of Western Philosophy: Hobbes to Hume*. Harcourt, Brace & World Inc.

Leibniz, Gottfried Wilhelm. (2011). *Monadoloji ve İlgili Yazılar, Mektuplar*. çev. Devrim Çetinkasap. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Lennon, Thomas M. (2005). "The Rationalist Conception of Substance" *A Companion to Rationalists*. Ed. Alan Nelson. U.S.A. & U.K: Blackwell Publishing.

Locke, John. (2004). *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*. çev. Vehbi Hacıkadiroğlu (2. Baskı). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Robinson, Howard. (2004). “Substance” *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <http://plato.stanford.edu/entries/substance/>

Russell, B. (2004). *A History of Philosophy*. London and New York: Routledge.

Rutherford, Donald. (1995). *Leibniz and the Rational Order of Nature*. Cambridge: Cambridge University Press.

Spinoza, Benedictus. (2011). *Etika*. çev. Hilmi Ziya Ülken. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Woolhouse, Roger S. (1993). *The Concept of Substance in Seventeenth Century: Descartes, Spinoza, Leibniz*. London and New York: Routledge.